

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИНИН ЖАРЧЫСЫ. ТАРЫХ

ВЕСТНИК ОШСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА. ИСТОРИЯ

JOURNAL OF OSH STATE UNIVERSITY. HISTORY

e-ISSN: 1694-867X

№2(5)/2024, 77-83

УДК:

DOI: [10.52754/1694867X_2024_2\(5\)_12](https://doi.org/10.52754/1694867X_2024_2(5)_12)

**СОВЕТТИК КЫРГЫЗСТАНДЫН КООМДУК, САЯСИЙ ЖАНА МАДАНИЙ
ТУРМУШУНДАГЫ АЯЛДАРДЫН РОЛУ**

РОЛЬ ЖЕНЩИН В ОБЩЕСТВЕННОЙ, ПОЛИТИЧЕСКОЙ И КУЛЬТУРНОЙ ЖИЗНИ
СОВЕТСКОГО КЫРГЫЗСТАНА

THE ROLE OF WOMEN IN THE SOCIAL, POLITICAL, AND CULTURAL LIFE OF SOVIET
KYRGYZSTAN

Арстанов Сабыркул Абдиманатович

Арстанов Сабыркул Абдиманатович

Arstanov Sabyrkul Abdimanatovich

т.и.к., доцент, Ош мамлекеттик университети

к.и.н., доцент, Ош мамлекеттик университети

Dr. Professor, Osh State University

sarstanov@oshsu.kg

Алижан кызы Айсана

Алижан кызы Айсана

Aysana Alizhan kyzy

магистрант, Ош мамлекеттик университети

магистрант, Ошский государственный университет

masters student, Osh State University

СОВЕТТИК КЫРГЫЗСТАНДЫН КООМДУК, САЯСИЙ ЖАНА МАДАНИЙ ТУРМУШУНДАГЫ АЯЛДАРДЫН РОЛУ

Аннотация

Макалада Советтик Кыргызстандагы аялдардын коомдук, саясий жана маданий турмушка катышуусу каралат. 1917-жылы Октябрь революциясынан кийин социалисттик режим аялдардын укуктарын кеңейтүүгө багытталган саясатты жүргүзгөн. Мындай саясаттын натыйжасында аялдар коомдогу бардык тармактарда активдүү катышып, алардын саясий, билим берүү, маданий жана экономикалык чөйрөдөгү ролу өскөн. Макалада Советтик Кыргызстанда аялдардын социалдык статустун өзгөрүүсү, алардын эмгек тармагындагы орду, коомдук иштерге катышуусу жана социалисттик түзүмдүн өнүгүүсүнө кошкон салымдары талданат.

Ачык сөздөр: Советтик Кыргызстан, аялдар, маданий жашоо, коомдук турмуш, социалисттик өзгөрүүлөр, билим берүү, эмгек тармагы, тең укуктуулук, социалисттик башкаруу

Роль женщин в общественной, политической и культурной жизни советского кыргызстана

The role of women in the social, political, and cultural life of soviet kyrgyzstan

Аннотация

В статье рассматривается участие женщин в общественной, политической и культурной жизни Советского Кыргызстана. После Октябрьской революции 1917 года социалистический режим проводил политику расширения прав женщин, что способствовало их активному участию в разных сферах общества. Женщины получили возможность участвовать в политической жизни, обучении, культурной и экономической деятельности. В статье анализируются изменения в социальном статусе женщин, их роль в трудовой сфере и общественной жизни, а также их вклад в развитие социалистического общества Кыргызстана.

Abstract

The article explores the role of women in the social, political, and cultural life of Soviet Kyrgyzstan. After the 1917 October Revolution, the socialist regime implemented policies aimed at expanding women's rights, which led to their active participation in various sectors of society. Women gained the opportunity to engage in political life, education, cultural, and economic activities. The article analyzes changes in the social status of women, their role in the labor sector, and their contribution to the development of socialist society in Kyrgyzstan.

Ключевые слова: Советский Кыргызстан, женщины, культурная жизнь, общественная жизнь, социалистические преобразования, образование, трудовая сфера, равенство прав, социалистическое управление

Keywords: Soviet Kyrgyzstan, women, cultural life, public life, socialist transformations, education, labor sector, gender equality, socialist governance

Киришүү. XX кылымда кыргыз элинин тарыхында чоң өзгөрүүлөр орун алды. Анын ичинде советтик мезгил (1917-1991) айырмаланып турат. Мында эл чарбасын түп тамырынан кайра куруу менен катар жалпы калктын укуктарын кеңейтүү, алардын коомдук жана саясий турмушка катышуусундагы жаңы баскычтар орун алган. Советтик Кыргызстандагы аялдардын ролу бул процесстин ажырагыс бөлүгү болуп, көптөгөн социалдык, маданий жана саясий өзгөрүүлөрдү баштан кечирди. Советтик система аялдардын саясий жана экономикалык катышуусун кеңейтүү, аларды билим берүү жана коомдук ишмердикке тартуу менен аларды жаңы шарттарда тең укуктуу жарандары катары таанытууга аракеттенген.

Негизги бөлүк. Советтик режим аялдардын саясий активдүүлүгүн жогорулатуу үчүн бир катар чараларды көргөн. 1917-жылы Октябрь революциясынан кийин, советтик өкмөт аялдардын укуктарын кеңейтүү багытында бир катар мыйзамдарды кабыл ала баштаган. Мисалы, 1918-жылдын 16-сентябрында кабыл алынган Жарандык абал актылары, нике, үй-бүлө жана камкордук боюнча мыйзамдар кодекси [5] Конституциядагы гендердик укуктарга байланыштуу боштуктарды толуктаган.

Кодекс 4 бөлүмдөн турган, ар бир бөлүм тиешелүүлүгүнө жараша жарандык абал актыларына, нике, үй-бүлө жана камкордук мыйзамдарына арналган. Кодекстин 52-беренесинде белгиленгендей, жарандык (советтик) нике гана, Жарандык абал актыларын каттоо бөлүмүндө катталган болсо, жубайлардын укуктарын жана милдеттерин жараткан. Никеге туруу үчүн негизги шарт катары никеге туруучулардын жаш курагынын жетишүүсү белгиленген. Бул курак Кодекстин 66-беренесине ылайык, аялдар үчүн 16 жаш, ал эми эркектер үчүн 18 жаш деп аныкталган.

1918-жылы Россиянын Борбордук Аткаруу Комитети (ВЦИК) Эмгек мыйзамдарынын Кодексин кабыл алган. Бул кодекс эмгек укуктарынын жогору деңгээлин жарыялоо менен бирге, эмгекке мажбурлоону да камтыган. Иштөө убактысы сегиз сааттык күндүзгү же жети сааттык түнкү сааттарда белгиленген (ст. 84). Кодекс аялдарга жана 18 жашка толо элек адамдарга кошумча сааттарда иштөөгө тыюу салган.

Кыргызстанда аялдардын саясий активдүүлүгү 1920-жылдардын башында күч алды. 1918-жылы Пишпекте уезддик-шаардык комитеттин активдүү катышуусунда “Трудовая женщина” союзу түптөлгөн [5]. 1920-1921-жылдарда Кыргызстанда Пишпек, Каракол, Ош, Беловодск айылында партиянын уезддик-шаардык жана волостук комитеттеринде аялдар комитеттери түзүлөт. Алардын баары эркектер менен аялдарга бирдей укук берген, калыңды жоюу, нике курагын жогорулатуу, көп аял алууга тыюу салуу, кыздарды зордоп турмушка бербөө ж.б тууралуу мыйзамдардын жол-жоболорун кармана башташкан. Аялдардын активдүүлүгүнүн өсүшү оор шарттарда өткөн. Кылымдап калыптанып калган нерселерди алмаштыруу абдан татаал болчу, ага бир нече жыл талап кылынган.

1925-жылдын 5-мартында Пишпек шаарында Кара-Кыргыз автономиялуу облусунун дыйкан, батрак аялдарынын 1-съезди болгон. Кыргыз элинин тарыхында биринчи жолу партиянын жана совет бийлигинин өкүлдөрү менен биргеликте өздөрүнүн абалын жакшыртуу боюнча аракеттерди талкуулап, иш-чараларды белгилешкен. Съездге 105 делегат катышкан, алардын 85и кыргыз аялдары болгон. Күн тартиби эл аралык жобо, Эл аралык 8-март күнү, аялдардын укуктук абалы, аялдардын билими, алардын советтик курулушка катышуусу, кыздарды комсомолго жана пионердик отряддарга тартуу, сабатсыздыкты

жойгон ликбездерди, ФАП, кызыл үйлөрдү ачуу, “Кошчу” союзуна аялдарды катыштыруу ж.б. маселелерди [5] камтыган.

Кыргызстандын аялдарынын 1-съезди аялдардын ар намысын ойготуп, жаңы бактылуу турмушка ишендирген, аялдардын эмгектик жана коомдук-саясий активдүүлүгүн жогорулатууга түрткү болгон. Аялдардын коомдук турмушка катышуусу өлкөнүн бардык бурчтарында кеңейип, алар мектептерде, партиялык жана коомдук уюмдарда иш алып бара башташкан. 1930-жылдары Кыргызстанда аялдар коммунисттик партиянын мүчөлөрү болуп, өлкөдөгү саясий иштерге катышкан. Аялдардын коомдук ишмердиги тарыхта биринчи жолу эркектер менен тең укукка ээ болуп, жергиликтүү кеңештерге шайлана башташкан. Мисалы, Уркуя Салиева 1928-жылы Ноокат районундагы Мүркүт айыл кеңешинин төрайымы болуп шайланган. 1929-жылы райондогу алгачкы «Кызыл аскер» колхозун уюштурган. 1930-жылы ал ВКП(б)нын мүчөлүгүнө кандидат катары кабыл алынып, 1932-жылы Коммунисттик партиянын катарына кыргыз аялдарынан биринчилерден болуп өткөн [6].

Бирок, көп кылымдык салттарды “саткан” аялдарга карата зомбулук учурлары сейрек көрүнүш эмес эле. Совет бийлигин алгачкы жылдарында азыркы Өзбекстан аймагында паранжысын алгачкылардан болуп чечкен 300 аял өлтүрүлгөнү илимий адабияттарда кездешет. Кыргыз ССРинде мындай статистика жок, бирок айрым учурлардын сүрөттөмөлөрү кездешет. Мисалы, кыргыз тарыхчысы Ж.С. Татыбекованын эмгегинде: “Кара-Суу (Ош шаарына жакын жерде) шаарында басмачылар делегаттарды шайлоого үгүт жүргүзүп жүргөн эки аял-активистти кармап, мыкаачылык менен өлтүрүшкөн да, алардын сөөгүн эт базарына асып коюшкан” деген маалыматтар [8, 25] келтирилген.

«Кыргызстан аялдары» журналына 1983-жылы августта берген интервьюсунда коомдук ишмер Г. Ибрагимова мындай деген: «Киробкомдун аялдар секторуна башчы кылып дайындалганда мен 24 жашта гана болучумун. Бул учур оор, коркунучтуу убак болчу. Басмачылык, бай-манаптык элементтер тарабынан колхоз курулушуна, аялдарга азаттык берүү мыйзамдарына каршы күрөштөр жүрүп жаткан. Биз кедей-кембагалдарга колхоз катарына кирүү, жер-суу реформасын жүргүзүү, эскинин калдыктары болгон паранжа кийүүгө, билимсиздикке каршы күрөшүү жана аялдардын никеге туруусу, калың жөнүндө мыйзамдарды түшүндүрүү иштерин жүргүзүү менен аялдарды өз укуктары үчүн күрөшүүгө чакырганбыз. Айылдарда, кыштактарда кызыл бурчтар, аялдар клубдары, ликбез мектептери, балдар аянттары, өнөр жай, кол өнөрчүлүк артелдери ачыла баштады» [3, 79].

1936-жылы кабыл алынган СССРдин Конституциясы аялдарга саясий жана экономикалык тең укуктарды берди. Конституциянын 122-беренесинде: «СССРде аялдарга бардык тармактарда эркектер менен тең укук берилет – эмгек, мамлекеттик жана коомдук-саясий жашоодо. Бул укуктарды ишке ашыруу аялдарга эмгек, эмгек акысы, эс алуу, социалдык камсыздандыруу жана билим берүү боюнча эркектер менен тең укук берилгенде камсыздалат, ошондой эле мамлекет аялдын жана баланын кызыкчылыктарын коргойт, көп балалуу жана жалгыз бой энелерге мамлекеттик жардам көрсөтүлөт, аялдарга төрөт учурунда эмгек акысы менен ызы-чуусуз эс алуу берилет, төрөт үйлөрү, балдар бакчалары тармагы кеңейет» деп жазылган. Демек, мыйзамдык база боюнча аялдарга социалисттик өлкөдө эркектер менен тең укуктар берилери кепилденген.

Советтик Кыргызстанда аялдардын билим алууга жана маданий турмушка катышуусуна чоң көңүл бурулду. СССРдин социалисттик түзүмү аялдардын тең укуктуу

болуп, билим алуу, чыгармачылык жана маданий ишмердикте активдүү катышуусун шарттаган. 1920-30-жылдардан баштап Кыргызстанда мектептер, техникумдар жана жогорку окуу жайлары ачылды. Бул окуу жайларда билим алган кыргыз аялдарынын саны улам өсүп отурган. Советтик өкмөтү өлкөдөгү аялдарды билимдүү, интеллигенттүү жана чыгармачыл коомдун активдүү мүчөлөрүнө айландыруу максатында иш алып барган [1].

Аялдардын маданий турмушка катышуусу да кеңейген. Аялдар чыгармачылык топторунда, театрларда, көркөм искусстводо жана башка маданий иш-чараларда кеңири катыша баштаган. 1930-40-жылдары Кыргызстанда аялдардын окууга мүмкүнчүлүктөрү көбөйгөндүктөн, алар маданий чөйрөгө аралаша башташты. Кыргыз аялдарынан алгачкы жазуучу А.Айтбаева, алгачкы журналист К.Кыдырбаева, биринчи актриса А.Карасаева, кыргыз совет адабиятчысы, сынчы Б.Керимжановалар ушул мезгилдерде өз чыгармачылыктарын башташкан.

Кийинки жылдары маданий чөйрөгө Н.Жетикашкаева, С.Абдыкеримова, Т.Адышева, М.Буларкиева, С.Абдыкадырова, Н.Жүндүбаева, З.Сооронбаева, Ж.Тынымсеитова, М.Абылкасымова ж.б. акын, жазуучулар чыгармаларын басма сөздө жарыялап, алды 1940-50-жылдардын чегинде алгачкы китептерин чыгарууга үлгүрүшкөн.

Борбор калаадагы Фрунзе кинохроника студиясы 1941-жылы 17-ноябрда өкмөттүн токтому менен уюшуп, жаңы түзүлгөн маданий жайга жабдуу, техника алып келинип «кыргыз кереметине» чыйыр салынган [7]. Ата мекендик киночулардын тарткан эмгектерине таланттуу кыргыз кыз-келиндери тартылган. Алар: Сабира Күмүшалиева, Даркүл Күйүкова, Бакен Кыдыкеева, Алиман Жангорозова, Таттыбүбү Турсунбаева, Жамал Сейдакматова, Айтурган Темирова, Гүлнара Кадыралиева, Гүлсара Ажыбекова ж.б.

Согуш жылдары эң оор абалга алып келгени белгилүү. Эмгекке жарамдуу эркектердин көпчүлүгү фронтко кетти. Айылдык көптөгөн эмгекчилер өнөр жай ишканаларына, курулуштарга мобилизацияланды. Фронтко кеткен эркектердин ордун аялдар, өспүрүмдөр жана кары-картаңдар басты. Согуштун алгачкы жылдарында өлкөдө атактуу трактористтер П.Ангелина менен М. Мухортова көтөргөн “Аял – тракторго!” чакырыгы кайра жаңырды. Бул чакырык кеңири жайылып, кызуу колдоого алынган. 1941-жылдын июль айынын ортосуна карата республикадагы кыска мөөнөттүү трактористтер курстарында 2695 аял жана кыздар тартылган. Ал эми 1941-жылдын күзүндө республиканын МТС жана совхоздорунда 3193 тракторист жана 616 комбайнер аялдар иштеп калышкан. Ошондой эле аялдардан 48 трактор бригадасы түзүлдү [4]. 1943-жылы Республикадагы МТСтердеги тракторист жана комбайнер аялдардын үлүшү 61,5% түзгөн болчу.

Республикадагы атактуу кызылча өстүрүүчү З. Кайназарованын суранычы менен аскердик армиянын жоокерлерине пландан ашык өстүрүлгөн кызылчадан өндүрүлгөн кант вагону белекке жөнөтүлгөн [4].

Бул мезгилде республиканын мал чарбачылыгында аялдардын үлүшү жалпы иштегендердин 60% түзгөн. Республикадагы социалисттик мелдеште мал чарбасынын арасында биринчи орунду ээлеген чарбалардын бири – “Аламүдүн” совхозунун эмгек жамааты болгон. Совхоздун директору Ф.А.Стрельникова болсо, ал эми чабандар Т. Сагымбаева менен А. Баимбетова эмгектенишкен.

Советтик Кыргызстанда аялдардын коомдук жана экономикалык турмушка катышуусу маанилүү өзгөрүүлөрдү баштан өткөрдү. Аялдар, биринчи кезекте, колхоздордо, фабрикаларда, өнөр жайда жана социалдык мекемелерде эмгектенишкен. СССРдин саясаты аялдарды жумушка тартуу, социалдык жумушчу күчтөрүнүн бир бөлүгү катары аларды пайдалануу болгон. Кыргызстандын аялдары 1950-жж. айыл чарбасында иштегендердин 40%, өнөр жай, транспорт жана курулуш тармагында иштегендердин 42%ын түзүп турган. Бул учурда өнөр жай багытында кыргыз улутундагы аял жумушчулардын саны көбөйгөн. Мисалы, 1949-жылы 1290, 1951-жылы 2339, 1952-жылы алардын саны 3165 чейин көбөйгөн [2]. Төмөндө советтик мезгилдеги жетекчи кызматтарда ийгиликтүү эмгектенген кыргыз аялдарынын айрымдарына токтоло кетсек.

Сакин Бегматова [3, 75] 1961-жылы Кыргыз ССР Министрлер Советинин төрагасынын орунбасарлыгына бекитилип, бул кызматта 19 жыл, анын ичинен 17 жыл республиканын тышкы иштер министри да болуп иштеген. Ал республиканын коомдук-саясий турмушуна активдүү катышып, Компартиянын Борбордук Комитетине мүчөлүккө, СССР Жогорку Советинин 6-чакырылышына депутаттыкка, СССР Жогорку Советинин Улуттар Советинин Төрагасынын орун басарлыгына шайланат.

Күлүйпа Кондучалованы [3, 92] маданиятыбыздын легендасы деп айтсак туура болот. Ал 22 жыл (1958-1980) министр болуп эмгектенди. Өлкөбүздөгү маданият саясаты, маданий-агартуу мекемелеринин жакшыртылышы, профессионалдык жана өздүк көркөм чыгармачылык искусствонун гүлдөгөн доору, чыгармачыл, жогорку квалификациялуу адистердин бүтүндөй бир муунунун тарбияланышы Күлүйпа Кондучалованын ысымы менен байланышкан. Дал ушул Кондучалова эженин тушунда Кыргызстандын маданияты бүткүл дүйнөгө таанылды. Бул мезгилде Айтматовдун адабий феномени, “кыргыз киносунун керемети”, кыргыз балети болуп көрбөгөндөй бийиктикке көтөрүлгөн.

Жыйынтык. Советтик Кыргызстанда аялдардын коомдук, саясий жана маданий турмушка катышуусу чоң өзгөрүүлөргө кабылды. Жаңы социалисттик түзүм аялдардын тең укуктуулугуна жана активдүүлүгүнө жол ачып, аларды коомдук турмушка кошуу үчүн ар тараптуу чараларды көрдү. Бирок, ошондой эле, социалисттик коомдун кыйынчылыктары жана чектөөлөрү аялдардын турмушун өзгөртүүдө белгилүү бир тоскоолдуктарды жаратты. СССРдин таасири менен кыргыз аялдары коомдогу маанилүү ролду аткарууга мүмкүнчүлүк алышты жана азыркы учурда да алардын ролу уланып келет.

1991-жылы СССРдин тарашы менен Кыргызстан өз эгемендигин алганда, аялдардын коомдогу орду дагы өзгөрдү. Бирок советтик мезгилде жетишилген прогресстин натыйжасында көптөгөн аялдар бүгүнкү күндө дагы коомдук жана саясий турмушка активдүү катышып келишет.

Колдонулган адабияттар жана булактар

1. Айтымбет кызы А. Кыргызстанда мектепке чейинки билим берүүнүн абалы жана келечеги (1985-2016-жж.) // эл. шилтеме: <https://stepen.vak.kg/avtoref/ajtymbet-kyzy-ajgul/>
2. Апышева А. Дорога счастья женщин Кыргызстана. - Фрунзе, 1969

3. Бектурганова К. А. Кыргызстандын асыл кыздары. – Б.: Мамл. тил ж-а энциклопедия борбору, 2006. – 416 б.
4. Бектурганова К.А.. Участие женщин в общественно-политической и культурной жизни Киргизии в годы ВОВ // эл. шилтеме: <http://vestnik.krsu.edu.kg/archive/119/5216>
5. Карабаева Кипариза Нурдиновна Кыргызстандын коомдук турмушундагы аялдардын абалы жана ролу (1991-2021) // Тарых илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертация. Бишкек, 2024
6. Максытова Н. Уркуя Салиева жөнүндө фактылар // Эл. шилтеме: <https://sputnik.kg/20170408/urkuya-salieva-tuuraluu-15-fakty>
7. Сарыбаев Э.А. Первые киносъёмки во Фрунзе // https://www.informer.kg/ru/frunze/muzykalnaya_zhizn_i_kino/8198.html
8. Татыбекова Ж.С. Великий Октябрь и женщины Кыргызстана. - Фрунзе, 1975.